

Михайло Делеган
(Ужгород)

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ СЕКТАНТІВ-ЄГОВІСТІВ У 1947–1953 рр.

Найорганізованішими і найчисленнішими у багатьох країнах світу були і є секти єговістів. Як відомо, секта єговістів (товариства свідків Єгови) виникла у США 1878 року, а юридично зареєстрована у 1884 р. Засновником секти був американський дослідник Руссель.

На Закарпатті єговістські організації виникли на початку 20-х років ХХ ст. й активно множилися впродовж 20–30 рр. Існували легально, що сприяло їх розвитку. Це був період, коли Закарпаття входило до складу Чехословацької Республіки.

Протягом першої половини 40-х років, за часів панування Угорщини в краї їхня діяльність переслідувалась владою, головним чином, через відмову йти на службу до армії. Їх засуджували до ув'язнення, в основному на шість місяців, а в окремих випадках — до двох років.

Після визволення краю Радянською Армією у жовтні 1944 р. та його возз'єднання з Україною 29 червня 1945 р. єговісти легально поширювали своє вчення, вважаючи свою діяльність законною згідно з чинною конституцією. Проте незабаром їхня діяльність була заборонена. Тому вони продовжували здійснювати молитвенні та інші обряди нелегально, за що каральні органи (в основному слідчий відділ тодішнього Комітету державної безпеки) їх переслідували.

В основі світогляду єговістів — догми християнської релігії, викладені в Біблії. Річ лише в тому, що вони по-різному, на свій лад тлумачать ті чи інші її положення і роблять особливі висновки. Єговісти у своїй діяльності використовували й використовують літературу, серед якої провідне місце займають праці американських діячів, колишніх керівників єговістів: Русселя, Руттенфорда, Кнора¹. Також у своїй діяльності вони користувалися

інструкціями та іншими матеріалами, що публікуються на сторінках єговістських видань. Слід зазначити, що питання про єговістів у пропонуваному нами плані в період існування колишнього Радянського Союзу, як і пізніше, не були предметом спеціального дослідження.

Велику частину документів архіву про діяльність єговістів на Закарпатті складають допити арештованих, свідчення, висновки — звинувачення, матеріали судових засідань, вирoki, касаційні скарги до різних вищих урядових установ, рішення про зменшення термінів покарання, постанови прокуратури і судових органів про реабілітацію колишніх в'язнів. В окремих справах містяться і деякі документи, конфісковані під час арештів і обшуків єговістів, а також рецензії на відібрану літературу. Як свідчать документи, часто арештованим ставилися питання про те, в чому полягає вчення єговізму. Воно «полягає в тому, що єдиним справедливим і всемогутнім у світі є бог Єгова»² — говорила на допиті 25 жовтня 1952 р. арештована єговістка с. Гать Березівського району Е.А.Кочов.

Сектанти-єговісти вважають себе слугами бога Єгови. Вони вірять у те, що скоро на землю прийде армагеддон (велика битва). Під час цієї битви з неба зійде на землю бог Єгова і встановить на землі справедливий суд, під час якого всі безбожники будуть знищені, залишаться живими навічно лише служителі бога Єгови³. На сторінках своїх періодичних видань та в усних виступах єговісти критикували й фактично заперечували всі інші віросповідання. Вони вважали, що лише їхня віра найсправедливіша.

У документах зазначено, що той, хто вступив до секти єговістів, проходив хрещення, як правило, в річці. А здійснивши цей ритуал, він називався братом, давав клятву на вірність богу Єгові⁴ та обіцяв не підкорятися тим земним законам, які суперечать законам бога Єгови. Проте єговісти не відмовлялись від сплати податків, працювали у колективних господарствах. Вони не вважали себе громадянами будь-якої країни. «Я вважаю себе громадянином «держави», керівником якої є бог Єгова»⁵, — говорив так на одному із допитів єговіст, житель с. Торунь Міжгірського району Ю.П.Марич. Єговісти (українці, угорці, румуни) не визнавали також і національності. Більшість єговістів, як свідчать архівні документи, до вступу у секту були греко-католицької і, частково, реформаторської віри. Майже всі вони були селянами. Аналіз архівних документів засвідчує, що найпомітнішою була їхня діяльність у п'яти районах краю: Березівському, Виноградівському, Воловецькому, Мукачівському і Тячівському.

Причини вступу до секти були різні: важке соціально-економічне становище, низький культурно-освітній рівень більшості тих, хто вступав до секти, тощо.

Кримінальні справи арештованих та засуджених єговістів свідчать, що їх переслідування каральними органами помітно стало розгортатись від початку 1947 р. Так, одна з відомих сект єговістів знаходилась на тери-

торії Ракошино Мукачівського району. Членів цієї секти було арештовано у лютому 1947 р. Серед них були: Чечур Михайло Іванович, Сенько Дмитро Іванович, Балла Гейза Михайлович, Молнар Георгій Георгійович (Юрій Юрійович), Чечур Петро Іванович і Доктор Михайло Іванович⁶.

28 березня 1947 р. слідчий підготував на них звинувачення. У ньому зазначалося, що сектанти вороже ставились до радянської влади, проводили антирадянську агітацію, відмовлялись від участі у виборах, служити у Радянській Армії, зберігали антирадянську єговістську літературу⁷.

18 квітня 1947 р. судова колегія Закарпатського облсуду на основі ст. 54–10 ч. 11 54–11 КК УРСР з санкцією ст. 54–02 КК засудила М.І.Чечура і Д.М.Сенька на 7 років кожного. Г.М.Баллу, П.І.Чечура, Ю.Ю.Молнара і О.І.Доктора — на 5 років із поразкою в правах на 5 років кожного і конфіскацією належного їм майна.

Захисником засуджених М.І.Чечура, Д.І.Сенька і Ю.Ю.Молнара виступав Соловйов А.Д., який подав касаційну скаргу до Судової Колегії Верховного Суду УРСР. У скарзі було конкретно і всебічно проаналізовано ті статті кримінального кодексу, на основі яких визначались терміни засудження арештованих. З цих питань адвокат виклав своє умотивоване бачення їх і на основі цього спростував вину засуджених. Зокрема, він писав: «Неправильно застосовано ст. 54–11 КК УРСР. Як на попередньому, так і на судовому слідстві встановлено, що релігійна секта єговістів в принципі свого «вчення» ворожа для будь-якого суспільного ладу і що спеціальної мети — боротьби, підриву або послаблення держави СРСР ця секта не передбачає й тому не може розглядатись як злочинно-контрреволюційна організація за відсутністю в її діях контрреволюційного умислу. Оскільки ніяких контрреволюційних дій засудженні не здійснили, виконання обрядів секти єговістів і єдиний факт приналежності до цієї секти не створює сам по собі склад злочину, а тому кваліфікація їх за ст. 54–11 КК УРСР як участь у контрреволюційній організації є неправильною»⁸. Адвокат зосереджував також увагу на неправильному застосуванні судом до арештованих й інших статей Кримінального Кодексу УРСР. Так, він писав: «Неправильною є класифікація дій засуджених за ст. 54–10, ч. 2 КК УРСР замість ст. 7–56–18 КК УРСР».

Підсудні, активні діячі й проповідники, агітували на зборах не виконувати військову повинність і не брати участь у суспільно-політичних заходах, що проводились органами радянської влади. Ухилення від військового обліку під впливом релігійних переконань не може розглядатись як контрреволюційний злочин, а у відповідності з постановою Пленуму Верховного Суду СРСР від 11 жовтня 1941 р. по аналогії як ухилення від чергового призову, тобто за ст. 58–18 КК УРСР⁹.

У касаційній скарзі адвокат дав коротку характеристику і оцінку молитвенних зібрань єговістів. Він, зокрема, відзначив, що на молитвенних

зібраннях, які проводились на квартирах усіх віруючих почергово членами секти виключно для виконання релігійних обрядів, «під час яких читали біблію, також по черзі, співали релігійні молитви, ніяких політичних питань не обговорювали...».

Щодо звинувачень, які торкались «агітації проти участі в суспільно-політичних заходах, то вони ні матеріалами попереднього, ні матеріалами судового слідства не встановлені, проти яких саме заходів, що проводились органами радянської влади, начебто закликали засуджені. Державні податки та інші натуральні зобов'язання, як пояснювали свідки, всі засуджені платили повністю і акуратно в строк»¹⁰.

Одна з позицій обвинувачення арештованих торкається того, що вони не брали участі у виборах. Спростовуючи її, захисник-адвокат писав: «Підсудні відмовлялися від участі у виборах до Верховної влади СРСР і УРСР, але говорили голові дільничної виборчої комісії: «Ви голосуйте за кого хочете, нам усе одно, ми прийємо того, кого ви виберете»¹¹.

Така «контрреволюційна діяльність» не була доведена в ході слідства.

З цього адвокатом було зроблено висновок, що «при наявності таких обставин контрреволюційний умисел у діях засуджених відсутній, а тому їх дії, кваліфіковані як злочин за ст. 54–10 ч. 2 КЗС УРСР, оцінені неправильно». На основі цього адвокат зробив висновок, що «за неприйняття особистої участі в голосуванні кримінальної відповідальності наступити не може, а іншого нічого не доказано». У засуджених під час арешту була конфіскована література, що також долучалася до розряду звинувачення. Адвокат-захисник з приводу цього писав: «Збереження брошур американського автора Рутенфорда, які тлумачать біблію як основне джерело віросповідання і були конфісковані під час арешту Чечура, Сенька, не може розглядатись як збереження контрреволюційної літератури, оскільки ця література є релігійною»¹².

Таким чином, адвокат-захисник А.Д.Соловйов досить логічно спростував позиції, покладені судом в основу звинувачення арештованих єговістів. Здавалося б, органи, куди було направлено скаргу, врахують думки захисника-адвоката. Однак ця і багато інших скарг адвокатів та засуджених залишились без задоволення.

Лише через тривалий час — 8 грудня 1989 р., уже після їх звільнення, кримінальну справу колишніх в'язнів було розглянуто на Пленумі Верховного Суду УРСР, де було прийнято постанову на їх користь. У ній вказувалось, «що всі засуджені не визнавали себе винними у вчиненні вказаних злочинів, пояснювали, що всі їх дії були зумовлені релігійним світоглядом, а не контрреволюційною метою.

На якісь докази, котрі стверджували б вину засуджених у вчиненні злочинів, суд у висновку не посилався. Допитані на суді свідки не вказували, що підсудні закликали кого-небудь до повалення, підриву або

послаблення радянської влади чи вчинення контрреволюційних злочинів»¹³.

Як підсумок, Пленум Верховного Суду УРСР скасував попередні вироки, а справу, за відсутністю в діях злочину, припинив. Всі вище вказані колишні в'язні були реабілітовані.

Досить помітною була діяльність групи єговістів жителів с. Біла Церква Рахівського району. У цьому селі переважна частина жителів румунської національності.

24 червня 1949 р. тут було арештовано єговістів-румун Бокоча Василя Тодоровича, Маринчака Дмитра Михайловича, Маринчака Василя Михайловича, Гузо Нуцу Васильовича, Она Івана Юрійовича, Нана Івана Васильовича. Характерно, що всіх було звинувачено в антирадянській контрреволюційній діяльності¹⁴. 17 серпня 1949 р. всіх їх судова колегія Закарпатського обласного суду засудила на 25 років виправно-трудова таборів (далі ВТТ) з поразкою у правах на 5 років та конфіскацією майна. 6 грудня 1991 р. прокуратурою Закарпатської області вони були реабілітовані.

Слід зазначити, що в багатьох судових вироках містились посилання, тобто при визначенні термінів покарання арештованих застосовувався Указ Президії Верховної Ради СРСР 26 травня 1947 р. «Про відміну смертної кари». Як відомо, на основі цього указу такий вирок замінювався на 25 років ВТТ.

Брати до уваги, застосовувати у судовій практиці цей закон під час за судження вказаних та багатьох інших арештованих сектантів не було підстав.

На це звернув увагу у касаційній скарзі член колегії адвокатів М.В.Федорко. Він писав до комісії з наглядових справ Верховної Ради УРСР 18 серпня 1949 р.: «...немає підстав вважати, що до внесення Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 травня 1947 р. були засуджені за ті ж дії до розстрілу, отже позбавлення волі на 25 років є занадто суворою мірою»¹⁵. Однак, такі суворі рішення суду щодо арештованих єговістів приймалися 1950 та наступних років.

Привертають особливу увагу матеріали кримінальної справи арештованих 17 лютого 1953 р. єговістів Бара Шандора (Олександра) Самуїловича та Дана Ласло Ласловича (Василя Васильовича). Перший проживав у с. Ракошино Мукачівського району, а другий в с. Верхнє Водяне Рахівського району. Обоє вони проходили по одній кримінальній справі. Арештовані знаходились у камері попереднього ув'язнення в м. Ужгороді. Враховуючи особливо вагомий звинувачення, слідчий прийняв постанову про направлення їх для продовження слідства до м. Києва у внутрішню в'язницю МДБ УРСР¹⁶.

У матеріалах слідства, яке проводилось у внутрішній в'язниці МДБ УРСР м. Києва, зокрема, у висновку-звинуваченні, зазначалося, що

О.С.Бара неодноразово зустрічався з керівником так званого «Крайового бюро» Цибою¹⁷, від якого отримував вказівки щодо проведення ворожої діяльності проти радянської влади. Поряд з цим Бара мав зв'язки з румунським єговістським центром для подальшого зв'язку з американським центром єговістів у Брукліні (передмістя Нью-Йорка, США — *М.Д.*). З цією метою, влітку 1948 р. від главаря так званого бюро єговістів Циби отримав пакет з матеріалами розвідувального характеру і за вказівкою останнього передав його через установлені зв'язки єговістів для відправлення через Румунію у Бруклінський єговістський центр»¹⁸.

Відносно звинувачень В.В.Дана у цьому ж документі зазначалося, що він з 1943 по 1950 рік «...був рядовим учасником антирадянського єговістського підпілля, а потім «службою стреди»¹⁹ єговістів...» був призначений зв'язківцем... так званого «крайового бюро єговістів». Як зв'язківець, він «...неодноразово виїжджав у Станіславську (нині Івано-Франківська) область на організаційні зустрічі з Цибою і Веретельник²⁰, де передавав їм звіти про антирадянську діяльність єговістського підпілля на Закарпатті...»²¹, а також матеріальну допомогу та єговістську літературу.

16 червня 1953 р. військовим трибуналом військ Міністерства внутрішніх справ Київського військового округу на основі ст. 51-1 «а» КК УРСР Бара і Дана було засуджено на 25 років ВТТ кожного з поразкою у правах на 5 років і конфіскацією майна. Для відбуття покарання їх було направлено в особливий табір МВС СРСР²².

Таким чином, О.С.Бара і В.В.Дан судовими органами були визнані особливо соціальнонебезпечними особами.

Однак, висунуті їм звинувачення не базувались на конкретних документах. Вони не були належним чином мотивовані. Про це свідчить постановка Верховного Суду СРСР 19 квітня 1990 р., прийнята щодо їхньої кримінальної справи. У ній, зокрема, вказувалося, що засуджені Бара і Дан визнані винними у проведенні контрреволюційної пропаганди з використанням релігійних забобонів, належності до контрреволюційної організації, а Бара крім того — у зраді батьківщини, отримували з-за кордону і поширювали серед віруючих антирадянську літературу і вказівки щодо організації підірвної діяльності на території СРСР²³. Це були серйозні звинувачення, але на судовому засіданні, що відбулося 15–16 вересня 1953 р. вони винними в антирадянській діяльності себе не визнали.

«За твердженням Бара і Дана, — зазначалось далі у вказаній постанові Верховного Суду СРСР, — про те, що ... ворожих намірів проти радянської влади у них не було». Ці свідчення не спростовані. Діяльність Бара і Дана, як учасників секти «свідків Єгови» носила релігійний характер і полягала у пропаганді єговістського вчення. При таких обставинах притягнуті до кримінальної відповідальності і засуджені без достатніх для цього підстав»²⁴.

Тому керуючись п. 1 ст. 18 Закону про Верховний Суд СРСР, Пленум Верховного Суду СРСР постановив: вирок військового трибуналу військ МВС Київського округу від 16 вересня 1953 р. і визначення військової колегії Верховного Суду СРСР 14 жовтня 1953 р. стосовно Бара Шандора (Олександра) Самуїловича і Дана Ласло Ласловича (Василя Васильовича) відмінити за відсутністю складу злочину.

1953 р. у м. Берні (Швейцарія) відбувся світовий конгрес єговістів. На ньому було прийнято рішення, у якому зазначалося, що єговісти поважають конституційні закони держави, які створені у душі поваги до Бога²⁵. Згідно з новими вказівками єговістам дозволялося ставати на військовий облік, працювати в колгоспах тощо²⁶.

Як уже зазначалося, під час арештів і обшуків помешкань єговістів у них конфісковувалась наявна релігійна література, рукописи з релігійних питань та інші документи, які містяться у більшості кримінальних справ. Необхідно відзначити, що значна частина конфіскованої літератури, що зберігалась у єговістів, була придбана протягом 20–30-х років ХХ ст., коли їхня діяльність була легальною.

У вказаний період вона в основному надсилалась із США до столиці тодішньої Чехословацької Республіки — м. Прагу, а також до м. Брно. Звідти її переправляли єговістам Закарпаття. Враховуючи багатонаціональний склад населення Закарпаття, вона видавалася українською, угорською та румунською мовами²⁷.

Найпоширенішою з-поміж літератури, що знаходилась у єговістів, була Біблія. Особливим попитом у єговістів користувались журнали «Вартова башта», «Інформатор» і різного роду брошури²⁸. Найбільшу кількість літератури було конфісковано у одного з керівників єговістів с. Пушкіново Виноградівського району С.М.Кольп під час його арешту 27 листопада 1960 р. Він за єговістську діяльність був арештований вдруге²⁹.

Після дострокового звільнення 12 грудня 1955 р. продовжував поширювати вчення єговізму, за що судова колегія Закарпатського облсуду 14–15 березня 1960 р. засудила Кольпу С.М. на 5 років ВТТ. 26 листопада 1991 р. прокуратурою Закарпатської області його було реабілітовано. Аналіз змісту єговістської літератури засвідчує, що вона в основному носила релігійний характер.

Поряд з цим на її сторінках містилась і критика ідеологій і політики комунізму та його цитаделі — Радянського Союзу, де офіційно проповідувалось вчення атеїзму.

Виходячи з цього, у кримінальних справах єговістська література трактувалась як антирадянська, контрреволюційна. Тому її зберігання і поширення трактувалось у звинуваченнях як майже єдиний речовий доказ, у деяких кримінальних справах література додавалась до них.

У більшості випадків на основі постанов слідчих приймалися рішення про її знищення шляхом спалення³⁰. Подібне знищення єговістської та іншої релігійної літератури не можна вважати виправданим.

Таким чином, у період 1947–1953 рр. більшість арештованих єговістів були засуджені на 25 років ВТТ, 5 років позбавлення прав та конфіскацією належного їм майна. Непомірно тривалі терміни засудження застосовувалися у зв'язку з тим, що у звинуваченнях та вироках судів застосовувалися статті політичного характеру. Водночас слід відзначити, що після так званої «відлиги», яка настала зі смертю Й.В.Сталіна, арешту і засудження до страти одного з найбільших злочинців, який очолював каральні органи тодішнього СРСР Л.П.Берії, особливо у середині 50-х років арештовані звільнялись із ВТТ достроково. Однак вони залишались протягом досить тривалого періоду нереабілітованими. Найбільша кількість реабілітацій судовими органами здійснювалась 1990–1992 рр. Таким чином, можна констатувати, що поки документи ДА Закарпатської області з питань діяльності та переслідування єговістів вивчені недостатньо. Відтак вони чекають на подальше їх наукове дослідження.

Примітки

¹ ДА Закарпатської області, ф. Р-2558, спр. 2889, арк. 329.

² Спр. 2124, арк. 277–278.

³ Спр. 2125, арк. 27.

⁴ Спр. 5644, арк. 158; спр. 5645, арк. 4.

⁵ Спр. 872, арк. 54.

⁶ Спр. 5644, арк. 12–250.

⁷ Спр. 5644, арк. 116, 164.

⁸ Спр. 5644, арк. 162.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Спр. 5645, арк. 197.

¹⁴ Спр. 820, арк. 171.

¹⁵ Спр. 820, арк. 200.

¹⁶ Спр. 5525, арк. 188–189, 207–208, 213.

¹⁷ Циба Микола Дмитрович, народився 1915 р. у м. Сімферополі колишньої Кримської області, українець. До арешту перебував на нелегальному становищі, освіта 4 класи. До 1946 р. проживав на території Польщі. Прибув до СРСР у порядку переселення 1946 р. За єговістську діяльність 5 серпня 1953 р. військовим трибуналом військ Міністерства внутрішніх справ засуджений на 25 років ВТТ з поразкою у правах на 5 років і конфіскацією майна.

- ¹⁸ Спр. 5525, арк. 214.
- ¹⁹ Керівництво «стреди» складалось із трьох чоловік. Ним здійснювалось керівництво климками (групами) типу гуртків, які, наприклад, знаходились на території Ужгородського і Мукачівського районів.
- ²⁰ Веретельник Марія Федорівна народилася 1922 р. в с. Селец-Бенків, Кам'янсько-Бузького району Львівської області, українка. Займала керівну посаду у «Крайовому бюро єговістів». За єговістську діяльність 5 серпня 1953 р. військовим трибуналом військ Міністерства внутрішніх справ засуджена на 25 років ВТТ з поразкою у правах на 5 років і конфіскацією майна.
- ²¹ Спр. 5525, арк. 215–216.
- ²² Там само, арк. 316–319.
- ²³ Там само, арк. 342–343.
- ²⁴ Там само, арк. 243.
- ²⁵ Спр. 3937.
- ²⁶ Спр. 4454, арк. 61.
- ²⁷ Спр. 5645, арк. 4.
- ²⁸ Спр. 2126, арк. 117–118.
- ²⁹ Спр. 1085, арк. 38.
- ³⁰ Спр. 1189, арк. 270.